

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

М. Бородінова, канд. філол. наук

Поезія Т. Шевченка у ракурсі рецепції образів та мотивів Старого Завіту

Біблія мала особливий вплив на долю європейських літератур, сформувавши одну із таких тенденцій, як інтерпретація біблійних сюжетів, мотивів, образів. Це характерно також для різних етапів розвитку української літератури і, зокрема, першої половини XIX століття.

Святе Письмо для більшості письменників даного періоду було вагомим чинником духовності, одним із важливих джерел ідей, образності. Осмислення багатого змісту Біблії в контексті української літератури першої половини XIX ст. засвідчило високу художню результативність своєрідного "діалогу".

Особливо яскраво цю тенденцію репрезентував Т. Шевченко.

Проблема "Поезія Шевченка і Біблія" видається актуальною, і це зумовлено такими основними чинниками: важлива роль Святого Письма в контексті поетичного світу митця; цікаві, різноманітні форми художнього освоєння Біблії; значимість явищ такого типу у доробку творчої індивідуальності. У ракурсі різноманітних зв'язків творчості Т. Шевченка із Біблією, з точки зору автора статті, важливим є такий аспект – рецепція образів, мотивів Старого Заповіту.

Одна із найскладніших проблем у шевченкознавстві, яка і на сьогодні залишається дискусійною, – "Шевченко і християнство", "Шевченко і Біблія", передусім такий її аспект, як питання Шевченкової віри. У радянському шевченкознавстві досить поширеною була точка зору, що Т. Шевченко за світоглядними переконаннями – атеїст [9, 12]. Міркування такого типу узгоджувались із вимогами пануючої ідеології. На сучасному етапі до цих тверджень, на мою думку, слід поставитись із обґрунтованою негацією в силу їх упередженості й односторонності (враховуючи при цьому, що певні радянські літературознавці відчували "ущербність" такого тлумачення світогляду Т. Шевченка).

У зарубіжному шевченкознавстві активно побутувала інша точка зору – про релігійність Шевченка (передусім поет осмислювався як православний християнин). Носіями такого погляду є, зокрема, Л. Білецький [2], І. Стус [13]. Але і при такому підході окремі художні твори Шевченка "не вписувались" у рамки авторських концепцій.

Мені більш імпонує позиція тих дослідників (вітчизняних і зарубіжних), які не абсолютизують релігійність чи нерелігійність Шевченка, а намагаються осмислити це явище в його складності й суперечливості: М. Грушевський [5], Д. Чижевський [15, 16], Л. Плющ [10], І. Дзюба [7].

Значимими у ракурсі обраної теми вважаю праці В. Сулими [14], І. Бетко [3, 4], в яких з'ясовується специфіка біблійного "коду" в українській поезії, в тому числі – поезії Шевченка.

У контексті різноманітних зв'язків творчості Т. Шевченка із Біблією, що була для нього важливим джерелом ідей, образності, значимим є такий аспект – художнє освоєння світу Старого Заповіту. Одна із форм своєрідного "діалогу" поезії Шевченка та Старого Заповіту – звернення до Книги псалмів. Викликає інтерес інтерпретація жанру псалма у циклі поетичних творів "Давидові псалми" (1845). Вагомий чинник художньої цілісності циклу – рецепція Псалтиря, який, у свою чергу, сприймається як певна єдність. Поет звернувся до таких псалмів – 1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149 – (Біблія і, зокрема. Псалтир на той час в Україні культивувались церковнослов'янською мовою). При цьому зберігався хронологічний принцип, започаткований у Книзі псалмів.

Цикл Т. Шевченка складається із 10 поезій-переспівів. Деякі дослідники вбачають певний смисл у цифрі 10. Зокрема, В. Радуцький вважає, що "Шевченко не уникнув символічності числа 10: десять псалмів Шевченка як десять Заповідей своєму народові" [11, 357]. Схожим є висловлювання І. Бетко (але більше у плані метафори): "Використовуючи багаті виражальні можливості цих текстів, Т. Шевченко сформував свої "десять заповідей" українському народові, втіливши в них своє національно-поетичне кредо" [3, 112]. При цьому дослідниця підкреслює, що поет вибрав саме ті 10 псалмів, які виконують важливу роль у християнській літургії. Назва як суттєвий складник художньої цілісності має елемент умовності (не всі псалми, що інтерпретувались Шевченком, належать Давидові, зокрема 43, 136). Поет йде за традицією – вважати передусім Давида автором псалмів. У даному випадку імпонує така точка зору: "популярна Книга псалмів сполучена з ім'ям царя Давида, який є автором щонайменше 73-х псалмів... така загальна назва для переспіву десяти псалмів... є цілком виправдана [8, 15]. "Давид", "псалмоспівець", "псалмоспівці" – носії думок, почуттів в релігійних творах, у поезіях-переспівах можуть сприйматись і як образи, що мають дуалістичну основу, як одна із "масок" автора. Твори Шевченка написані українською мовою, віршовані, римовані. Поет зберігав формальні компоненти біблійних псалмів (композиційні, стилістичні особливості, засоби образності тощо), вносячи також певні корективи. "Діалог" цих творів Шевченка із псалмами відбувався і на рівні змісту: в усіх поетичних творах циклу простежується така тенденція – "включення" релігійно-художнього світу Псалтиря у контекст духовних, національних і соціально-політичних проблем тогочасної України.

Т. Шевченко до вибору підходив вибірково. Його цікавили передусім ті псалми які давали можливість через підтекст, асоціації "екстраполювати" старозавітний твір на сучасність, "зашифрувати" в переспівах трагічні реалії української дійсності. Стародавній твір, "включаючись" в художнє ціле творів української літератури XIX ст., що розвивалась в умовах "бездержавності", національногогноблення, досить часто породжував аналогії: "єврейський народ – український народ", "Вавилон – Російська імперія". Такого типу аналогії виникають при аналізі певних переспівів із циклу "Давидові псалми". При цьому важливим елементом художньої цілісності поетичного циклу виступають наскрізні мотиви (зокрема, мотив неволі через підтекстове прочитання), наскрізні образи як своєрідні внутрішні "скріпи" циклу. У псалмі 43 (44) славне минуле єврейського народу, коли він утвердився Божою волею, зіставляється із його нинішнім ганебним рабським становищем: "нас розпорошив посеред народів... нашим сусідам віддав на зневагу" [1, 566]. Цитуючи, посилаюься на Біблію в українському перекладі. У шевченківському переспіві через актуалізацію прийомом зіставлення минулого й сучасного (це і композиційний елемент біблійного тексту, й авторський прийом, наявний, зокрема, в його історичних творах) виникають асоціації із підневільним безславним становищем України: "І діди нам розказують Про давні кроваві Тії літа... Покинув нас на сміх людям, В наругу сусідам..." [17, 359]. Декодування трагічних реалій українського життя здійснюється через підтекст. У псалмі 136 (137) об'єктом переживань псалмоспівців є трагедія єврейського народу у Вавилонському полоні (відбувалась мовна асиміляція, випробувалась їх віра в єдиного Бога). Осмислення драматичної ситуації поневолення здійснюється через ключові образи: плач замість співу, неможливість і небажання співати на чужині: "...пісні від нас там ждали були поневолювачі наші... як же зможемо ми заспівати Господню пісню в землі чужинця" [1, 626]. Це сприймається як вияв духовного опору, своєрідна реакція на уярмлення духу.

Вибір даного твору Т. Шевченком для переспіву не є випадковим. Знову виникає мотив неволі, своєрідна внутрішня "скріпа" циклу, через підтекст, асоціації відчувається зв'язок долі єврейського народу й народу українського. При цьому актуалізується аналогія: "єврейський – український народи", "Вавилон – Російська імперія". У переспіві цього псалма наявний біблійний, старозавітний колорит, зберігаються домінантні образи: "На ріках круг Вавилону, Під вербами в полі. Сиділи ми і плакали В далекій неволі..." [17, 363]. І тут же виникають шевченківські інтонації, його образи, типу: "на чужому полі", "язик лукавий".

У циклі наявні поезії не тільки трагічного звучання, а й переспіви біблійних джерел, у яких осмислюються проблеми сенсу людського

життя, добра і зла (псалом 1), опоетизовується почуття згоди між людьми на ґрунті віри (псалом 132).

Можна виявити тенденцію до активного переосмислення псалмів і в наступні періоди творчості Шевченка. Він, зокрема, "включає" в художній світ поеми "Неофіти" (1857) переспів псалма 149, і цей переспів стає одним зі складників образу Алкіда, неофіта-християнина, а потім апостола слова Христового; створює "Подражаніє 11 псалму" (1859). Псалмоспівець, звертаючись до Бога, скаржиться, що живе у світі, де втрачається віра, панує гордіня, нещирість. Він благає Бога покарати носіїв зла і вірить у силу Божого слова, яке ним сприймається, "як срібло, очищене в глинянім горні, сім раз перетоплене" [1, 545].

У "Подражанії 11 псалму" розкривається психологічний стан людини – стан тривоги, зумовлений тим, що вона живе у "хворому" суспільстві, де порушуються норми людського співжиття: "один на другого кують Кайдани в серці" [18, 281], панує лицемірство: "...словами, Медоточивими устами Цілюються..." [18, 281]. Образ Божого слова в цій поезії набуває й іншого смислу (через асоціації) – слова, носієм якого є людина, поет: "Возвеличу Малих отих рабов німих! Я на сторожі коло їх Постаблю слово" [18, 281] – і тим самим утверджується віра у його особливий вплив на духовне життя суспільства.

Важливе місце у поезії Т. Шевченка посідає образ пророка, а також мотив пророцтва, простежується на даному рівні зв'язок із образами старозавітних пророків та їх пророцтвами. Це ще один аспект "діалогу" Шевченка із Старим Заповітом.

Кобзар Перебендя, герой однойменного раннього твору Шевченка, – носій рис народних співців, своєрідна авторська концепція романтичної особистості. При цьому у поезії формується ще одна особливість даного образу – він сприймається і як національний пророк. Таке бачення Шевченком покликання митця у поезії "Перебендя" лише окреслюється. Для раннього періоду творчості поета більш характерним є образ кобзаря. Але вже у поезії "Перебендя" простежуються витоки Шевченкової концепції митця-пророка: на означення високої духовної місії митця трансформується біблійний мотив обрання Богом для пророцтва, вводиться ситуація спілкування Перебенді з Богом на самоті, "включається" і мотив нерозуміння його пісні-пророцтва людьми ("На Божєє слово вони б насміялись...").

Образ ліричного героя у поезії-посланні "І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє" теж генетично пов'язаний із біблійними старозавітними пророками: "Тільки я, мов окаянний, І день і ніч плачу На розпуттях велелюдних, І ніхто не бачить" [17, 349]. Стан скорботи, в якому перебуває ліричний герой, зумовлений баченням пороків у суспільстві. А біблійні пророки не замовчували гріховність суспільства, понад усе підносили Божу правду. На концепції ліричного героя у посланні

ймовірно позначився вплив образу старозавітного пророка Єремії, який в ім'я Ізраїлю починає боротьбу із самим Ізраїлем. Своєрідно інтерпретується Шевченком біблійний мотив покликання пророка – виступаючи носієм Божого слова, будити дух свого народу, пробуджувати його свідомість. Ліричний суб'єкт поезії-послання, свідомий власної профетичної місії, апелює до совісті сучасників, передусім української еліти, пророкує трагічне майбутнє, якщо не подіє усовіщення.

Поет-пророк у однойменній поезії Т. Шевченка (1848) розкривається як постать трагічна. Простежується зв'язок із долею старозавітних пророків: людське презирство, злість, забуття, смерть. У поезії осмислюється сила впливу слова на людську свідомість, зокрема, через яскравий образ-метафору, в основі якої – контраст: "Слова його лились, текли, і в серце падали глибоко! Огнем невидимим пекли Замерзлі душі" [18, 109]. У поезії розкривається конфлікт поета-пророка із середовищем. При цьому осуджується рабська покірливість, царистські ілюзії даного середовища: "І праведно Господь великий... Вомісто короткого пророка... Царя вам повелів надать" [18, 109].

До Старого Заповіту належать Книги пророків. Фрагменти деяких книг стали предметом творчого переосмислення у поетичних творах Шевченка – "Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19", "Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)", "Осія. Глава XIV. Подражаніє" (1859).

Розділ книги пророка Іезекіїля, що став джерелом поезії Тараса Шевченка, – це "Жалобна пісня про Ізраїлевих князів", у якому викривається гріховність Ізраїля та його владик. Автор вдається до алегоричних образів матері-левиці, левенят (яскраві алегорії, загадкова символіка – одна із характерних ознак стилю Іезекіїля), пророкуючи, що нерозумні дії правителів є причиною трагедії народу Ізраїлю. Звернення Тараса Шевченка в поезії "Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19" до алегоричних біблійних образів левиці, левенят дало йому можливість втілити ненависть до самодержавства. У цій поезії закодована ненависть поета, викликана діяннями сучасних йому тиранів, а також ненависть до тиранії взагалі у будь-яких формах та проявах. Утверджується віра в загибель самодержавства: "Межи людьми во притчу стане Самодержавний отой плач" [18, 331].

У поезії "Осія. Глава XIV" Шевченко, інтерпретуючи певний фрагмент Книги пророка Осії, акцентує, що об'єкт його болючих роздумів – Україна ("Погибнеш, згинеш, Україно..."). Біблійні пророки, в тому числі й Осія, люблячи свій народ, суворо засуджували його недоліки. Цей пафос наявний і в поезії Шевченка. Досить складно в контексті художнього твору переплітаються почуття поета: любов до рідного краю, докір за безславну сучасність, сповнену гріховності. З'являється образ "золотого віку" – Україна у минулому – "А ти пишалася колись В добрі і розкоші..." [18, 322]. Звучить віра в торжество правди ("правда оживе"), в торжество

справедливості. У книзі Осії – це віра у встановлення союзу між Ізраїлем та Богом.

У поезії Т. Шевченка "Ісаїя. Глава 35", джерелом якої є Книга пророка Ісаї (відповідний розділ), малюється ідеальний стан людського буття, образ гармонійного життя на лоні прекрасної природи, образ спасеного світу. Перетворення світу Шевченко переносить у майбутнє. Поет зображує прозориння, духовне розкріпачення людини, малює образ вільного суспільства без рабів і владик. Тут наявна оригінальна інтерпретація образів пророка Ісаї, тому що спасений світ у його книзі – це світ, де буде відновлений союз людини із Богом.

У світовідчутті українського суспільства на різних етапах історичного розвитку Тарас Шевченко виступає в іпостасі кобзаря, національного пророка, усвідомивши "і свою пророчу місію воскресіння Слова, і месіанську – призначення Поета як виразника волі Господа... Він знає, що слово як духовна естетична сила здатне врятувати людину від принизливого знеособлення. Слово для Шевченка – духовна й моральна основа, джерело енергії для самоствердження" [6, 14].

Отже, Біблія, зокрема Старий Заповіт, була для Т. Шевченка одним із важливих джерел образності, трансформуючись у художніх творах, які можуть бути певним зразком переосмислення загальнолюдських цінностей і включення їх у духовний потенціал особистості.

1. *Біблія* або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – United Bible, Societies Ukrainian Bible, 1990; 2. *Білецький Л.* Віруючий Шевченко. – Вінніпег, 1949;

3. *Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – поч. XX ст. – Зелена Гура – Київ, 1999; 4. *Бетко І.* Українська релігійно-філософська поезія: етапи розвитку.

– Катовіце, 2003; 5. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К., 1972;

6. *Дзюба І., Жулинський М.* На вічному шляху до Шевченка // Шевченко Тарас. Повне збір. тв.: У 12 т. – Т. 1. – Поезія 1837 – 1847. – К., 2001; 7. *Дзюба І.* Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка // Сучасність. – 2004. – № 7 – 8; 8.

Домашовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Т. Шевченка. – Оттава, 1992; 9. *Назаренко І.* Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т. Шевченка. – К., 1964; 10. *Плющ Л.* Християнська філософія Шевченка // Сучасність. – 1997. – № 3;

11. *Радущий В.* Ще раз про проблеми інтерпретації "Псалмів Давидових" Т. Шевченка: мотиви неволі, пророцтва, обраності, відродження // Літературознавство. III Міжнародний конгрес українців. Харків. 26 – 29 серпня. – К., 1996;

12. *Романченко І.* Атеїзм Т. Шевченка. – К., 1962; 13. *Стус І.* Релігійні мотиви в творчості Т. Шевченка. – Едмонтон, 1989; 14. *Сулима В.* Біблія і українська література.

– К., 1998; 15. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. – Т. 1.

– К., 2005; 16. *Чижевський Д.* Шевченко і релігія // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. – Т. 2. – К., 2005; 17.

Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – Т. 1. Поезія 1837 – 1847. – К., 2001; 18. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – Т.

2. Поезія 1847 – 1861. – К., 2001.